

**Főnemesi diákok a Magyar Királyság és Erdély
17–18. századi jezsuita iskolahálózatában
(NKFIH PD 132018). Zárójelentés**

I. A kutatás célkitűzései

A kutatás a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség (1765 után Nagyfejedelemség) jezsuita iskolahálózatában tanult főnemesi diákok vizsgálatát célozta a 17. századi kezdetektől egészen a Jézus Társasága 1773. évi feloszlatásáig. A főúri diáksággal több ok miatt is érdemes átfogó módon foglalkozni egyfelől a hatalmi elitnek, a társadalom döntéshozó rétegének a vizsgálata minden korszakban releváns kutatási terület, ami sokat elárul az adott ország politikai döntéshozásáról, társadalmi berendezkedéséről és kulturális helyzetéről. A kora újkori Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség vonatkozásában pedig nem csupán rendszer szinten nem rendelkezünk átfogó ismeretekkel a főnemesi famíliák művelődési gyakorlatáról, hanem számos jelentős államférfi, hadvezér vagy mecénás esetében is homály fedi a diák- és gyermekévek időszakát. Másfelől azért is hasznos a főnemesi családok iskolalátogatási szokásait vizsgálat tárgyává tenni, mert azok mintaadónak bizonyultak a nemesi társadalom szélesebb rétegei számára is.

A kutatás olyan kérdésekre kereste a választ, vagy legalábbis kívánt hozzájárulni a vizsgálatukhoz, hogy mely főurak voltak tanulói a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség jezsuita iskolahálózatának a 17–18. század folyamán? Ezen főnemesek korábbi vagy későbbi tanulmányai miként alakultak, valamint karrierpályájuk alakulásában milyen szerepet játszottak az iskolaévek? Egyáltalán kimutatható-e közvetlen kapcsolat a tanulmányok és a világi vagy az egyházi pályán való érvényesülés között? Milyen változásokat érzékelhetünk a főúri diákság összetételében? Az egyes főnemesi famíliák milyen hosszútávú, generációkon átívelő iskoláztatási szokásokkal rendelkeztek, illetve az egyes családok művelődési gyakorlata között milyen regionális vagy a pozíciókülönbségből fakadó eltéréseket azonosíthatunk?

II. Feldolgozott forrásbázis

A kutatás alapvetően két nagyobb forrásbázis vizsgálatára épül. A főúri diákság tanulmányainak a rekonstruálásához kiadott és kiadatlan iskolai matrikulákat, illetve további nominális forrásokat használtam fel. A Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség a 18. század közepén közel negyven különféle típusú iskolával rendelkezett, amelyek közül tizennyolcra sikerült adatokat gyűjteni, azonban matrikula vagy más, hosszú időtartamra vonatkozó nominális forrás csupán tizenkét (Buda, Győr, Kassa, Kolozsvár, Kőszeg, Nagyszombat, Pozsega, Pozsony, Sopron, Szabolca, Trencsén, Udvarhely) intézmény esetében maradt fenn, közülük is Budán csupán az akadémiai tanulókról, Nagyszombat esetében pedig a gimnazistákról és a teológus hallgatókról. A főnemesek azonban elsősorban a nagyobb oktatási centrumokat látogatták, amelyek többségéről átfogó beiratkozási információkkal rendelkezünk. A legnagyobb veszteség az egri, a gyöngyösi és kiváltképp a zágrábi

matrikula hiánya, amelyeket további forrásokból csupán igen töredékes módon, leginkább egy-egy személy vonatkozásában sikerült pótolni.

A jezsuita iskolahálózat főúri diákjainak a tanulmányi curriculumát rekonstruálva további több mint 35 különféle belföldi és külföldi oktatási intézményt sikerült a kutatásba bevonni, amelyek egy része kiadott matrikulával, vagy a magyarországi tanulókról önálló adattári gyűjtéssel rendelkezik, míg más esetekben mint a magyarországi és az erdélyi piarista iskolák (Beszterce, Kalocsa, Nyitra, Pest, Privigye, Vác, váci Theresianum) esetében kiadatlan iskolai anyakönyveket sikerült a vizsgálat során feldolgozni. A piarista iskolákkal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a kutatás során olyan gimnáziumi matrikulákkal is találkoztam – mint a kecskeméti, a podolini, a szentgyörgyi, vagy a veszprémi gimnázium esetében – ahol nem sikerült olyan főnemesi tanulót azonosítani, aki a jezsuita iskolahálózatban is megfordult volna. Hasonló módon más továbbtanulási desztinációk mint például a bécsi *Landschaftsakademie* esetében is csupán azon diákok kerültek be a jelen vizsgálatba, akik korábban már a jezsuita iskolarendszerben is művelődtek.

A kutatás másik nagy forrásbázisa a családi levéltárakhoz kapcsolódik, ugyanis három familia (Batthyány, Koháry, Teleki) esetében igyekeztem az oktatási szokásaikat hosszú távon, generációkon átívelő módon nyomon követni. A Koháryak esetében a Koháry-Coburg familia levéltárára támaszkodtam, amit a Besztercebányai Állami Levéltár (Státny archív v Banskej Bystrici) őriz, és amely mikrofilmezett módon a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (X 1045) is elérhető. A kutatás során több mint 50 mikrofilmet sikerült feldolgozni, amelyek révén különböző részletességgel ugyan, de a familia mind az öt főnemesi generációjának a művelődésébe betekintést nyerhetünk. A vizsgálatban szereplő három familia közül a Koháryak esetében rendelkezünk a családtagok tanulmányairól és diákéveiről a legjobb forrásadottságokkal, kiváltképp a familia második és harmadik generációja esetében.

A Batthyány familia grófi ága esetében egyfelől a család hercegi ágának az Országos Levéltárban őrzött fondjaira, köztük a familia rendkívül kiterjedt missilis-anyagára (P 1314), valamint a Burgenlandi Tartományi Levéltár (Burgenländisches Landesarchiv) pinkafői uradalmi levéltárára támaszkodtam. A Teleki család katolikus ágának a kutatása során pedig a legfontosabb iratcsoportot szintén az Országos Levéltáron belül a Teleki család iratai (P 1958) jelentették, amely archívum a Bethlen család bethleni levéltárának a részét képezi. A vizsgálatba igyekeztem még további kiegészítő levéltári, kéziratári, nyomtatott és kiadott forrásokat is bevonni, amelyek révén nyomon követhetjük a főnemesi tanulók érvényesülését, például az osztrák jezsuita rendtartomány éves jelentéseiben (*Litterae Annuae*), az ösztöndíjak és hivatali kinevezések érdekében benyújtott kérvényekben, a piarista házi tanítók rendfőnöküknek írt *missiliseiben*, miként vizsgáladiadványokban és iskoladrámákban is.

III. Eredmények

A kutatás eredményeit az elmúlt évek során kilenc konferenciaelőadáson és húsz publikációban sikerült a tágabb szakmai közönséggel megosztanom, valamint 2023. január 27-én a Kossuth Rádió *Regényes Történelem* című műsorának a vendégeként hosszabb terjedelemben volt lehetőségem a kora újkori nemesi oktatásról beszélni, ami reményeim szerint szélesebb társadalmi közeghez juttatta el a kutatás eredményeit. A kutatási tervben megfogalmazott célkitűzéseket e téren úgy vélem, hogy sikerült magasan felülmúlni, ugyanis eredetileg – egy kötet kéziratának az elkészítése mellett – csupán évente legalább egy tanulmány elkészítését és egy önálló konferencia megszervezését vállaltam. Az utóbbi konferencia megszervezésére 2022. január 19-én került sor, ami *Az intézményi keretektől a családi stratégiákig. A nemesi elit oktatási lehetőségei a kora újkori Magyar Királyságban* címet viselte.

Konferenciaelőadások

A projekt eredményeit hét magyarországi és két nemzetközi konferenciaelőadáson volt lehetőségem ismertetni:

- 2021. 04. 23. Jezsuita oktatás Közép-Európában a nagyszombati egyetem és gimnázium példáján (ELTE BTK)
 - *Megközelítések a (székely)udvarhelyi jezsuita gimnázium diákságához (1689–1773)*
- 2022. 01. 19. Az intézményi keretektől a családi stratégiákig. A nemesi elit oktatási lehetőségei a kora újkori Magyar Királyságban (ELTE BTK)
 - *Művelődés és kapcsolatépítés. A bécsi Landschaftsakademie magyar tanulói (1688–1749)*
- 2022. 04. 28. A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig (Eger, EKKE)
 - *Alternatívák a rendi oktatás megszervezésére. Nemesi akadémia alapítási tervek és megvalósításuk a Habsburg Monarchiában a 18. század első felében*
- 2022. 04. 29. Höhere Bildung in den Jesuitenschulen Mitteleuropas – Am Beispiel der Universität Tyrnau (Collegium Hungaricum, Wien)
 - *Das Zentrum der jesuitischen Elitenbildung im Königreich Ungarn. Die hochadeligen Studenten des Tyrnauer Gymnasiums und der Universität (1616/1635–1773)*
- 2022. 11. 29–30. Katholische Erfahrungsräume und Bildungswirklichkeiten. Jesuitische Studentenkulturen und akademischer Alltag in Mittel- und Ostmitteleuropa vom 16. bis 18. Jahrhundert (Karlsuniversität, Prag, Carolinum)
 - *Die Bildungsstrategie einer ungarischen Aristokratenfamilie. Die Kohárys und die Jesuiten*
- 2022. 12. 15. Pragmatizmus, hagyomány és modernizáció. Mária Terézia császárné és királynő (Magyar Történelmi Társulat, MTA)
 - *Reprezentáció és művelődés. A Magyar Nemesi Testőrség Mária Terézia uralkodása idején*

- 2023. 05. 12. Iskolavárosok, szellemi centrumok a múltban. (Wesley János Lelkészképző Főiskola, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Magyar Szociológiai Társaság Oktatásszociológiai Szakosztály)
 - *Gimnáziumi anyakönyvek feldolgozása és társadalomtörténeti elemzése. Adatbázisok a 17–18. századi nagyszombati, pozsonyi és győri jezsuita gimnáziumok diákságáról* (Fazekas Istvánnal és Kádár Zsófiával közösen)
- 2023. 09. 28–29. Jezsuita – Pray – Kódex (ELTE – OSzK – ELKH)
 - *A jezsuita iskolahálózat magyar főúri tanulói a felosztatás előtti időszakban (1759–1773).*
- 2024. 04. 17. Fenntartható katolikus iskolák. A katolikus egyházi iskolák fenntarthatóságának kérdései a múltban (Nemzeti Közzolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Vallás és Társadalom Kutatóintézete; Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont)
 - *Hagyomány, reform, fenntarthatóság. Jezsuita nemesi konviktusok a 18. századi Magyar Királyságban*

Publikációk

A projekt eredményeit húsz különböző típusú publikációban sikerült közreadni, amelyek csupán a már megjelent publikációkat jelölik, azonban további négy konferencia tanulmánykötete (benne a kapcsolódó dolgozattal) még megjelenés alatt áll. A megjelent közlemények listáját az online zárójelentés külön része tartalmazza, ezért a tételes felsorolást itt nem közlöm újra. Áttekintésként csupán annyit szeretnék kiemelni, hogy a publikációk listája – a magyar nyelvű tanulmányok mellett – egy monográfiát, két (társszerzőkkel közösen kiadott) adattárkötetet, egy (a projekt keretében rendezett konferencia anyagából szerkesztett) tanulmánykötetet, valamint öt idegennyelvű tanulmányt tartalmaz, az utóbbiak közül pedig az Ugrai Jánossal közösen írt tanulmányunk Q3-as minősítésű folyóiratban (*Espacio, Tiempo y Educación*) jelent meg.

A projekt keretében készített saját és társszerzős publikációim az alábbi linkeken egyaránt szabadon, tehát Open Access (OA) módon hozzáférhetőek:

<https://elte.academia.edu/K%C3%B6k%C3%A9nyesiZsolt>

<https://leveltar.jezsuita.hu/hu/ekonyvtar>

<https://openaccess.hu/node/14602?fulltext-query=>

Kötet (kézirat)

A projekt legfontosabb vállalását egy kötet kéziratának az elkészítése jelentette, amivel rendben sikerült is elkészülni. Korábban a kutatási tervben úgy számoltam, hogy nagyjából bő 250 oldal terjedelmű – hozzávetőlegesen 150 oldalas adattárral és 100 oldalas elemző résszel rendelkező – monográfia összeállítása az, ami biztosan vállalható. Ehhez képest jelenleg nagyjából 800 oldalas kézirattal rendelkezem, amiből csupán az adattár 579 oldalt tesz ki. A projekt teljesítésének kétszeri meghosszabbítását egyfelől a koronavírusjárvány miatti kutatási nehézségek, másfelől pedig a kezdeti tervekhez képest jóval bővebb mennyiségű kutatási adat indokolta. A rendkívül kiterjedt

és igen heterogén (többféle forrástípusból összeálló) adatmennyiség megnövelte az adattár összeállításához, szerkesztéséhez és ellenőrzéséhez szükséges időt, valamint az adatok elemzése is jóval időigényesebb feladatot jelentett. Jelenleg a kötet kiadásra való előkészítésén dolgozom.

A monográfia – a bevezető fejezetek és az összegzés mellett – szerkezeti szempontból három fő tematikus egységből épül fel, a legterjedelmesebb a kötet végén található adattár, amelynek az elemzését tartalmazza *A jezsuita iskolahálózat főnemesi tanulói* című tematikus egység, amit a *Családi művelődési hagyományok és stratégiák* című rész követ. Az adattár az egyes főnemesi diákok esetében nem csupán a különféle jezsuita iskolákban folytatott tanulmányok adatait tartalmazza, hanem kiadott és kiadatlan matrikulák alapján a diákok minél teljesebb tanulmányi curriculumát igyekszik közreadni. Az adattárban a diákok azonosított módon – amennyiben elérhetőek voltak – az életrajzi adataikkal együtt szerepelnek. A személyi profilok a karrierpálya fontosabb állomásaira és a családi kapcsolatokra vonatkozó információkat is tartalmaznak, tehát főbb vonalak mentén nyomon követhetjük, hogy az adott tanuló miként volt képes az egyházi vagy a világi pályán érvényesülni, amennyiben persze bármiféle karrierépítésbe tudott kezdeni, valamint az adott diák házasársáról, apjáról és fiairól is információt kaphatunk, habár az utóbbiakról csupán abban az esetben, ha ők is a vizsgált diákság részét képezték. Ezen megközelítés révén képet alkothatunk a főnemesi famíliák generációkon átívelő oktatási szokásairól.

Az adattár összesen 1402 főúri tanuló adatait tartalmazza. Egy mintaprofil a következő módon néz ki:

0639. Gr. Keglevich Gábor (1710–1769)

Kassa (jezsuita gimnázium)

1719. PARV3 (Cat. Cassov. 83v) Keglevics Gabriel, com.

1720. PARVmin (Cat. Cassov. 85v) Keglevics Gabriel, com.

1721. PARVmai (Cat. Cassov. 87v) Keglevics Gabriel, com.

1722. PRINC (Cat. Cassov. 89v) Keglevics Gabriel, com.

1723. GRAM (Cat. Cassov. 91r; Alb. Sod. Maj. [old. sz. nélk.]) Keglovics Gabriel, com., Sodal. Majoris.

1724. SYNT (Cat. Cassov. 93v) Keglevich Gabriel de Buzin, com.

Pest (piarista gimnázium)

1725. POET (Liber Iuv. I. 26.) Keglevics Gabriel, com.

Nyitra (piarista gimnázium)

1726. RHET (Iuv. Schol. I. 127r) Keglevics Gabriel, com.

1727. RHET (Iuv. Schol. I. 135r) Keglevics Gabriel, com. Illustrissimus.

Bécs (Landschaftsakademie)

1731. [Évf.?] (Kökényesi, 2022. 110.) Keglevich Gabriel, com.

Karrier

Vezérőrnagy (1754). (Schmidt-Brentano, 2006. 48.)

Család

Apja: Nr. 0635.

Felesége: Gr. Maria Josepha von Königsacker

Fia: Nr. 0636.

A jezsuita iskolahálózat főnemesi tanulói című tematikus egység az adattár nagyobb információhalmazainak az elemzését tartalmazza. Önálló vizsgálat tárgyát képezi a főúri diákok beiratkozási számának a változása, a diákság oktatási intézmények és évfolyamok közötti megoszlása, miként a tanulók jezsuita iskolahálózaton belüli vagy akár azon kívüli peregrinációjának az elemzése is. Szintén önálló fejezetek témáját képezi a diákság továbbtanulásának, felsőfokú stúdiumának a problémája: miként változott fokról fokra az egyetemi és az akadémiai intézményrendszer és mely desztinációk váltak a legkedveltebbé a főúri családok körében. A tematikus egység keretében többek között a diákság összetétele, családi kapcsolatai és karrierpályái is górcső alá kerülnek. A fejezetekben arra törekszem, hogy a heterogén összetételű, tág vizsgálati korszakból származó diákság egyedi csoportjellemzőit minél inkább szem előtt tartsam és a homogenizálás veszélyét amennyire csak lehet elkerüljem. Így reményeim szerint érvényes képet alkothatunk a főúri családok iskolalátogatási szokásainak a hosszú távú formálódásáról és jellegzetességeiről egyaránt. Ezen tematikus egység néhány fejezetén a rendelkezésre álló nagy mennyiségű adatok miatt még jelenleg is dolgozom.

A Családi művelődési hagyományok és stratégiák című tematikus egység lehetőséget biztosít arra, hogy ne csupán a diákság egészére vonatkozó módon, egyfajta felülnézeti perspektívából kövessük nyomon a katolikus főnemesség művelődését, hanem egy-egy família kontextusában mélyelemzés-szerűen láthassuk a rendszer működését. A kapcsolódó fejezetek három különböző pozícióban lévő, meghatározó jelentőségű família (Batthyány, Koháry, Teleki) hosszú távú, generációkon átívelő oktatási stratégiáját hivatottak rekonstruálni oly módon, hogy egy-egy speciális problémára is felhívják a figyelmet. A Koháry család esetében öt generáció oktatási gyakorlatát követhetjük a 17. század kezdetétől a 18. század végéig nyomon, valamint önálló alfejezetet olvashatunk a diákéletéről és a külföldi katonai szolgálatról, mint a fiatalkori tapasztalatszerzés fontos intézményéről is. A Batthyányak esetében a főfókusz a família kevésbé ismert grófi ágára helyeződik, a fejezet keretében pedig nem csupán a család művelődési szokásait figyelhetjük meg, hanem a fiatalkori pályakezdés kihívásairól is képet alkothatunk. A Telekiek esetében a família katolikus ága kerül a vizsgálat középpontjába, amely során elsőként a 18. század eleji Erdélyben való felekezetváltás körülményeibe és viszonyait vizsgálva nyerhetünk betekintést, majd pedig a família újonnan kialakított oktatási szokásait követhetjük nyomon két nemzedék példáján. Ilyen megközelítésű vizsgálat szükségszerű módon nem teszi azt lehetővé, hogy olyan részletességű legyen mintha csupán egy-egy személy művelődését vennénk górcső alá, azonban e módszer segítségével generációkon átívelő módon rekonstruálhatjuk egy-egy família művelődési stratégiáját, amely során a család történetének számos ismeretlen aspektusába is betekintést nyerhetünk.

Budapest, 2024. 09. 30.

Dr. Kökényesi Zsolt